

Pier Franco Beatrice, *The Philosophy of the Few against the Christians: An Inquiry into the Textual Transmission of Porphyry's Philosophy according to the Chaldean Oracles*, Studies in Platonism, Neoplatonism, and the Platonic Tradition 31, Brill, Leiden 2024, ss. 581

Ewa Osek¹

W 2024 roku ukazała się drukiem długo wyczekiwana monografia. Jej autor, Pier Franco Beatrice z Padwy, napisał we wprowadzeniu (s. xi), że pracował nad nią przez 60 lat swego życia (1963-2023). Dlaczego tak długo? Dlatego że badany problem jest wyjątkowo skomplikowany. Dotyczy bowiem transmisji zaginionych lub fragmentarycznie zachowanych pism Porfiriusza.

Porfiriusz z Tyru (ok. 232-305) był neoplatonikiem i komentatorem Arystotelesa, zasłynął jako autor *Isagogi* (zachowanej), a także głośnej polemiki *Przeciw chrześcijanom* (niezachowanej). Od nieustannego krytykowania tejże polemiki Euzebiusz z Cezarei otrzymał przydomek „Anty-Porfiriusz”. Polemika Porfiriusza, w 15 księgach według informacji podanej w Suda, po przejściu władzy przez chrześcijańskich cesarzy w IV wieku była wielokrotnie i tak skutecznie palona na stosach, że Hezychiusz z Miletu w VI wieku nie mógł już znaleźć ani jednej kopii. Z kolei na *Onomatologu* Hezychiusza (niezachowanym) opiera się katalog pism Porfiriusza w bizantyńskiej encyklopedii Suda, skompilowanej w X wieku.

Beatrice stara się zrekonstruować zaginioną polemikę, lecz w zupełnie inny sposób niż dotychczasowi wydawcy fragmentów (Harnack 1916; Becker 2016), którzy wyszukują aluzje lub odniesienia u pisarzy wczesnochrześcijańskich. Co więcej, autor zdecydowanie odcina się (s. 4, 65) od uwzględniania *Odpowiedzi* (gr. *Apokritikos*) Makarego Magnezjanina, które, nawiasem mówiąc, są podstawą jedyne jak dotąd przekładu polskiego (Ashwin-Siejkowski 2006).

¹ Dr hab. Ewa Osek, prof. KUL, Katedra Filologii Greckiej, Instytut Literaturoznawstwa, Wydział Nauk Humanistycznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; e-mail: ewaosek@kul.edu.pl; ORCID: 0000-0002-9407-4435.

Skąd więc Beatrice czerpie fragmenty? Otóż źródłem fragmentów są dla niego krótsze i dłuższe ekscerpty tekstu zachowane wprawdzie pod imieniem Porfiriusza z Tyru, lecz pod innymi tytułami, takimi jak: *O wizerunkach*, *Filozofia z wyroczni*, *O powrocie duszy*, *List do Anebona*, *O napisie „Poznaj samego siebie”*, *Historia filozofii* oraz *Miscellanea*. Beatrice porządkuje je tematycznie i rozdysponowuje na 15 ksiąg.

Jego zdaniem ekscerpty z traktatu *O wizerunkach* (częściowo zachowanego) powinny znaleźć się w księdze pierwszej m.in. dlatego, że rozpoczynają się od uroczystego heksametru, tak zwanej orfickiej proklamacji („Mówię tym, którym wolno, a wy precz, profani!”), mającej piętnować chrześcijan jako „profanów”. Księga druga miałaby dotyczyć ofiar zwierzęcych, lecz mimo to nie jest utożsamiana przez badacza z zachowanym traktatem *O wegetarianizmie*, lecz z jakąś niezachowaną pozycją, na temat której Diodor z Tarsu w IV wieku napisał polemikę *Przeciw Porfiriuszowi o ofiarach zwierzęcych* (tytuł znany z Suda, tekst zaginiony). Trzecia księga miałaby składać się z autentycznych tekstów wyroczni zebranych przez Porfiriusza i częściowo zachowanych pod tytułem *Filozofia z wyroczni*.

Trzy początkowe księgi (1-3) miałyby dotyczyć wizerunków kultowych, ofiar i wyroczni, nie ogólnie pogańskich, lecz specyficznie chaldejskich, takich, jakie zostały zalecone przez dwóch Julianów, kapłanów syryjskiego boga Bela, autorów *Wyroczni chaldejskich* (zaginionych) i innych pism ezoterycznych (też zaginionych), w II wieku. W sumie księgi te dotyczyłyby chaldejskiej teurgii, którą Beatrice określa zapożyczonym od Euzebiusza terminem *chrestike pragmateia* (s. 69).

Środkowe księgi w liczbie pięciu (4-8) miałyby zaczynać się od dedykacji dla Jamblicha w traktacie *O napisie „Poznaj samego siebie”* (częściowo zachowanym), następnie zaś gładko przechodzić w *Historię filozofii*, z której zachowały się dwie biografie: *Żywot Pitagorasa* i *Żywot Plotyna*. Jamblich był uczniem Porfiriusza (według informacji podanej w Suda) i jednym z najbardziej rozpoznawalnych neoplatoników w późnym antyku.

Końcowe księgi w liczbie siedmiu (9-15) miałyby wypełniać obszerny traktat *Miscellanea* (gr. *Symmikta zetemata*), który wedle Suda liczył właśnie siedem ksiąg. Zgodnie ze swym tytułem księgi te dotyczyły różnych zagadnień. Beatrice przyznaje, że rekonstrukcja tej ostatniej i najdłuższej części była dla niego najbardziej problematyczna, i że skłonny jest włączyć do niej także inne pisma, m.in. *Do Gaurosa, czyli jak dusza ożywia embriony* (zachowane), *O wolnej woli* (częściowo zachowane), *Grota nimf* (zachowane), *O Styksie* (częściowo zachowane). Uczony podzielił ostatnią część na dwie sekcje. Jedna (9-12) miałaby stanowić harmonizację teologii

chaldejskiej z filozofią grecką, podczas gdy druga (13-15) zajmowałaby się ukazaniem niezgodności ich obu z chrześcijaństwem.

W sumie Beatrice dzieli *Przeciw chrześcijanom* na cztery części (choć on sam mówi o trójpodziale): teologię chaldejską, filozofię grecką, filozofię chaldejską (teozofię) i krytykę chrześcijaństwa. Uważa on ponadto, że trzy księgi o teozofii (10-12) zostały streszczone w *Sentencjach, czyli drogach do świata ponadzmysłowego* (zachowanych), przy czym pierwsza z nich (10) zawierała neoplatońską doktrynę duszy i nosiła podtytuł *Święte mowy* (niezachowane), ostatnia zaś (12) została sparafrazowana po arabsku w IX wieku i obecnie jest znana pod umownym tytułem *Teologia Arystotelesesa* (zachowana).

Wreszcie Beatrice zajął się tytułem kontrowersyjnego dzieła. Uważa on, że *Przeciw chrześcijanom* (gr. *Kata Christianon*) nie mogło być tytułem wszystkich 15 ksiąg, gdyż właściwie tylko trzy ostatnie były poświęcone polemice antychrześcijańskiej. Dlatego więc proponuje hipotezę (s. 486-491) o zniekształceniu tytułu w wyniku transmisji. Według niego oryginalny tytuł brzmiał: *Filozofia wybranych* (gr. *Peri tes eklogon philosophias*, łac. *De electorum philosophia*), a dopiero potem został on przekształcony w dobrze znany nagłówek: *Filozofia z wyroczeni* (gr. *Peri tes ek logion philosophias*), cytowany przez wczesnochrześcijańskich pisarzy.

Autor zaznacza w konkluzji, że jego rekonstrukcja jest jedynie koniekturalna (s. 492-496: *A Tentative Reconstruction of the Philosophy according to the Chaldean Oracles*).

Korzystając z wątpliwości samego autora co do jego własnej rekonstrukcji, pragnę wskazać kilka miejsc, które budzą moje zastrzeżenia.

Pierwsze dotyczy ilości ksiąg. Beatrice opiera się z braku innych danych na katalogu pism Porfiriusza w Suda. Tenże katalog podaje, że traktat *O napisie „Poznaj samego siebie”* liczył cztery księgi i tyle samo ksiąg liczyła *Historia filozofii*. To daje w sumie osiem ksiąg. Tymczasem Beatrice zmieścił wszystkie osiem w pięciu księgach (4-8).

Drugą moją wątpliwość budzi włączenie do *Miscellanea* traktatu *Do Gaurosa, czyli jak dusza ożywia embriony*. W nim Porfiriusz odsyła czytelników do swoich Świętych mów (gr. *Hieroi logoi*), które są identyfikowane jako *Miscellanea*. Ten autocytat oznacza, że traktat do Gaurosa nie był uważany przez samego autora za część Świętych mów. Ponadto, w tym samym traktacie do Gaurosa, neoplatonik wyraża dezaprobatę dla chaldejskiej doktryny o stwarzaniu nowych dusz podczas narodzin. A przecież według Beatrice treść tych pism Porfiriusza miała być całkowicie zgodna z teologią i filozofią chaldejską.

Trzecią wątpliwość wzbudza włączenie do korpus także traktatu Porfiriusza *O wizerunkach* (gr. *Peri agalmaton*). W zachowanych ekscerptach

i fragmentach nie ma ani słowa na temat ożywionych posągów, rytuału ich ożywiania ani nawet kultu posągów, co przecież było podstawą chaldejskiej teologii wizerunków i zapewne przedmiotem zaginionego traktatu Jamblicha pod takim samym tytułem. Wydaje się więc, że Beatrice przypisuje Porfiriuszowi poglądy Jamblicha, mimo że niezgodność tych dwóch neoplatoników jest dobrze poświadczona w źródłach. To, że późniejsza bizantyńska tradycja łączyła czy mieszała ich obu, tworząc fikcyjną postać o imieniu Jamblich-Porfiriusz (s. 24), nie może być argumentem za przypisywaniem Porfiriuszowi poglądów Jamblicha.

Czwarta moja wątpliwość dotyczy tytułu rekonstruowanego korpus. Zdaje się, że podziela ją także sam Beatrice, nie mogąc się zdecydować, którą wersję tytułu wybrać: *The Philosophy of the Few against the Christians – Filozofia mniejszości przeciw chrześcijanom* czy *Philosophy according to the Chaldean Oracles – Filozofia według Wyrocni chaldejskich*. Zrekonstruowany tytuł *Filozofia mniejszości przeciw chrześcijanom* stanowi, wedle jego wyjaśnień (s. 487), połączenie tytułu *Filozofia mniejszości* lub *Filozofia wybranych* (ar. *Falsafat al-hassa według Teologii Arystotelesa*) z tytułem *Przeciw chrześcijanom* (gr. *Kata Christianon* według Suda). Żadne z tych źródeł: ani arabskie z IX wieku, ani greckie z X wieku, nie dają podstaw do łączenia w jedno ich tytułów czy treści.

Jeśli chodzi o alternatywny tytuł (*Filozofia według Wyrocni chaldejskich*), jest on przekształconą formą greckiego tytułu *Filozofia z wyrocni* (gr. *Peri tes ek logion philosophias*), znanego z cytowań u Euzebiusza i św. Augustyna. Liczba cytowanych ksiąg wynosi trzy, czyli co najmniej tyle musiało oryginalnie liczyć to dzieło.

Jak wyznaje Beatrice (s. xii; s. 2-3), asumptem do napisania jego własnej monografii stała się rozprawa *Porphyry's Philosophy from Oracles in Augustine – Filozofia z wyrocni Porfiriusza u Augustyna* (O'Meara 1959). Jej autor, John O'Meara, postawił kontrowersyjną wówczas i oprotestowaną tezę, że pismo Porfiriusza cytowane przez św. Augustyna pod tytułem *O powrocie duszy* (łac. *De regressu animae*) było identyczne z *Filozofią z wyrocni* (gr. *Peri tes ek logion philosophias*), cytowaną przez greckich autorów wczesnochrześcijańskich. Identyfikacja tych dwóch pism pociągała za sobą, w konsekwencji, tezę o większej zawartości elementów chaldejskich w *Filozofii z wyrocni*, niż wskazywałyby na to cytowania u Euzebiusza. Stąd zmiana tytułu tego pisma przez Beatrice z *Filozofia z wyrocni* na *Filozofia według Wyrocni chaldejskich* wydaje się poniekąd uzasadniona.

Beatrice zaakceptował zatem tezę O'Meary o cytowanym przez Augustyna dziele Porfiriusza *Filozofia z wyrocni*. Odrzucił nieuzasadniony postulat o włączeniu *Odpowiedzi* Makarego Magnezjanina do polemiki

Porfiriusza *Przeciw chrześcijanom*. Badacz wyszukał szereg doniosłych tekstów (s. 61, 97, 108-109, 116, 161, 400-410), nieuwzględnionych w standardowej edycji fragmentów Porfiriusza (Smith 1993), które niewątpliwie pochodzą z pism neoplatonika.

Opublikowana monografia stanowi etap przygotowawczy do sporządzenia przez Beatrice nowej krytycznej edycji fragmentów Porfiriusza, alternatywnej w stosunku do edycji Smitha (s. 65). Mam nadzieję, że nowy wydawca przemyśli jeszcze atrybucję poszczególnych tekstów do tytułów, jak również sformułowania samych tytułów.